

השגותיו של גרשם שלום בשולי הדף של ספרי קבלה

דניאל אברמס

הערותיו והשגותיו של גרשם שלום בגליון הדף של הספרים שהיו ברשותו הן הסוד הנסתר של ספרית שלום והכלי החשוב ביותר עבור החוקרים. וודאי שכל הקוראים המשתמשים בספרים שבספרית שלום גילו מכבר את הערותיו הקצרות שנרשמו על ידי החוקר הגדול בגליון הדף, בין השיטין, ואף על ידי הדגשת מילים חשובות באמצעות קו. תמיד הרשימה אותי היכולת המופלאה של שלום לזהות ולרשום לעצמו אך ורק את הסעיפים המשמעותיים ביותר, למרות שבתקופתו מחקר הקבלה היה עדיין בראשיתו. ממבט ראשון נראה ששלום מיפה את שמות המקובלים ושמות הספרים שנזכרו, וכן כל מידע היסטורי שצויין במקורות אותם חקר, אך הדבר לא נעשה בצורה שיטתית וכוללת על פי העיקרון הנ"ל. במקום להכין מפתח מפורט לכל ספר עם הציפורן הדק של העט הנובע שהשתמש בו, שלום זיהה וסימן את הסעיפים הכי חשובים ששירתו את המחקר שלו ובזאת הקדים את המצע של המחקר העתידי שעדיין לא היה נברא בימים אלה. אני סבור שהערותיו החשובות ביותר של שלום הן אלה שבהן נמצאת הפנייה לספרים וכתבי יד אחרים. לעתים קרובות הערות אלה מכוונות את הקורא למראה מקום מסוים במקור אחר ששופך אור על הקשרים בין שתי היצירות. במובן הזה ההערות של שלום יוצרות את האינטר-טקסטואליות של הספריה שלו של ספרי קבלה, למעשה הספרים שעמדו לרשותו של שלום בביתו, ושופכות אור על הרגלי הקריאה שלו. המדפים המחזיקים ספרי קבלה רבים מרכיבים בניין אחד שבו מתנהל רב השיח של ספרות הקבלה.

שיטות המחקר של שלום אינן מתמצות בהערות שרשם על גבי הספרים, וניתן למצוא גם הערות על פתקאות שהוכנסו לספרים. במהלך קיטלוגה של ספריית שלום הוצאו פתקאות אלה מן הספרים, הועברו אל הארכיון של שלום, שתי קומות למטה בבנין הספרייה, ותחתן הוכנסו צילומים של הערות במקומות המתאימים.

כמו כן ניתן למצוא בארכיון שלום גם אוסף גדול של דפים בודדים ומחברות שבהן הוא רשם רישומים שונים לעצמו. דפים אלה לא מרכזים הערות על ספרים מודפסים, שהרי הערות מסוג זה הוא נטה לרשום ישירות בספרים עצמם. ולכן הרישומים דנים בנושאים שונים ומראים את חלוקת סוגי המחקר שעשה על הבמות השונות, לחוד בתוך הספרים וכן על דפים בודדים. בזאת אנו מבחינים בפריסת המחקר של שלום על המרחב של המדפים שמסודרים בסדר ההיסטורי ותימתי שהוא קבע כדי לארגון את הידע של דפוסי ספרי קבלה.

שלום לא הציג את תולדות הקבלה ותחומי העניין שלה למטרות עצמו. הערותיו בגליונות הדף מלבישים את פירות המחקר שלו על הסדר ההוא, בפועל בין הדפים של ספרים אלה, ולדורות החותמת של הרגלי עבודת המחקר והשגותיו נחתמו בספרים המטריאליים עצמם.

הרבה מהערותיו של שלום חושפות מודעות עצמית, וניכר כי בשעה שרשם את הערות הרבות לא היה זה לשימוש עצמי גרידא, אלא גם למען הקורא העתידי שייהנה מהם כאשר הספריה שלו תועבר לספריה הלאומית ותשרת את הקהל הרחב. הסוד הגדול של ספרית שלום הוא בשילוב בין אוסף הספרים הגדול ובין הדיאלוג של שלום עמו שבא לידי ביטוי בהערותיו. הערות שמובילות, הלכה למעשה, למימוש חזונו של שלום לכינונה של ספריה מחקרית בקבלה, שכן במקרים רבים עיונו של החוקר בספר בודד יוביל לפתיחת מניפה של ספרים בזכות רישומו הקפדני.

Marginalia Scholemiana

Daniel Abrams

Scholem's marginalia are the best kept secret of the Scholem Library and is the greatest tool for scholars. To be sure, anyone who has used the collection has discovered these sparse but economic jottings by the master, either in the margins or in his interlinear comments and underlinings. I have always been impressed by how Scholem was able to capture the most significant passages or phrases in books that no one had ever researched before. Indeed, at first blush it often seems that he underlined names, book titles and historical information, but he was in no way systematic in applying some formula or principle. Instead of fully indexing books with his fine nib, Scholem captured the most important passages which served both his scholarship and scholarly agendas not even considered in his day. The most important glosses are those that refer to other printed books or manuscripts. Often these brief references guide the reader today to a passage in another book and opens up the inquiry to the connections between two works. In this sense Scholem's marginalia construct the intertextuality of the Kabbalistic library, namely his own collection, and sheds light on his reading practices. These shelves of books form a singular nexus, a dialogue between the various tomes that contain Kabbalistic literature.

Scholem's own working methods went beyond the books themselves. He would often insert slips of paper in the volumes which removed from all the books and collected in a box housed in the archive department two floors

below, with photocopies often being inserted in the actual book. These pages were subsequently marked with the number of the volume so that these notes could be repatriated with their volume for the researcher. The archives also contain a large collection of loose sheets and notebooks in which Scholem jotted down various notes. These sheets rarely contain concentrated note taking of printed books which are usually found in the volumes themselves, demonstrating a division of labour or its medium. We see then that Scholem's work space was spatially displayed on the shelves historically and thematically, as the organization of knowledge in its printed format. This not only displayed the history and subjects of Jewish mysticism for himself, but his marginalia are superimposed upon this order, and actually within its pages, to imprint his working practices and observations within the material itself. Many of Scholem's notes clearly display the self-awareness that he was writing in the margins of a book he possessed at home for a future reader who would profit from the note after his death, when his library would be open to the public. In using his books for the notes that guide the reader to yet other books we all benefit from their intended purpose. The great secret of the Scholem library lies therefore not in the surprise note one finds in the book one came to read but in the book referred to there that one did not even know existed or thought was connected to the subject.